

A-13172

V

EESTI LEHTSAMBLAID.

ON ESTONIAN MUSCI

T. Lippmaa.

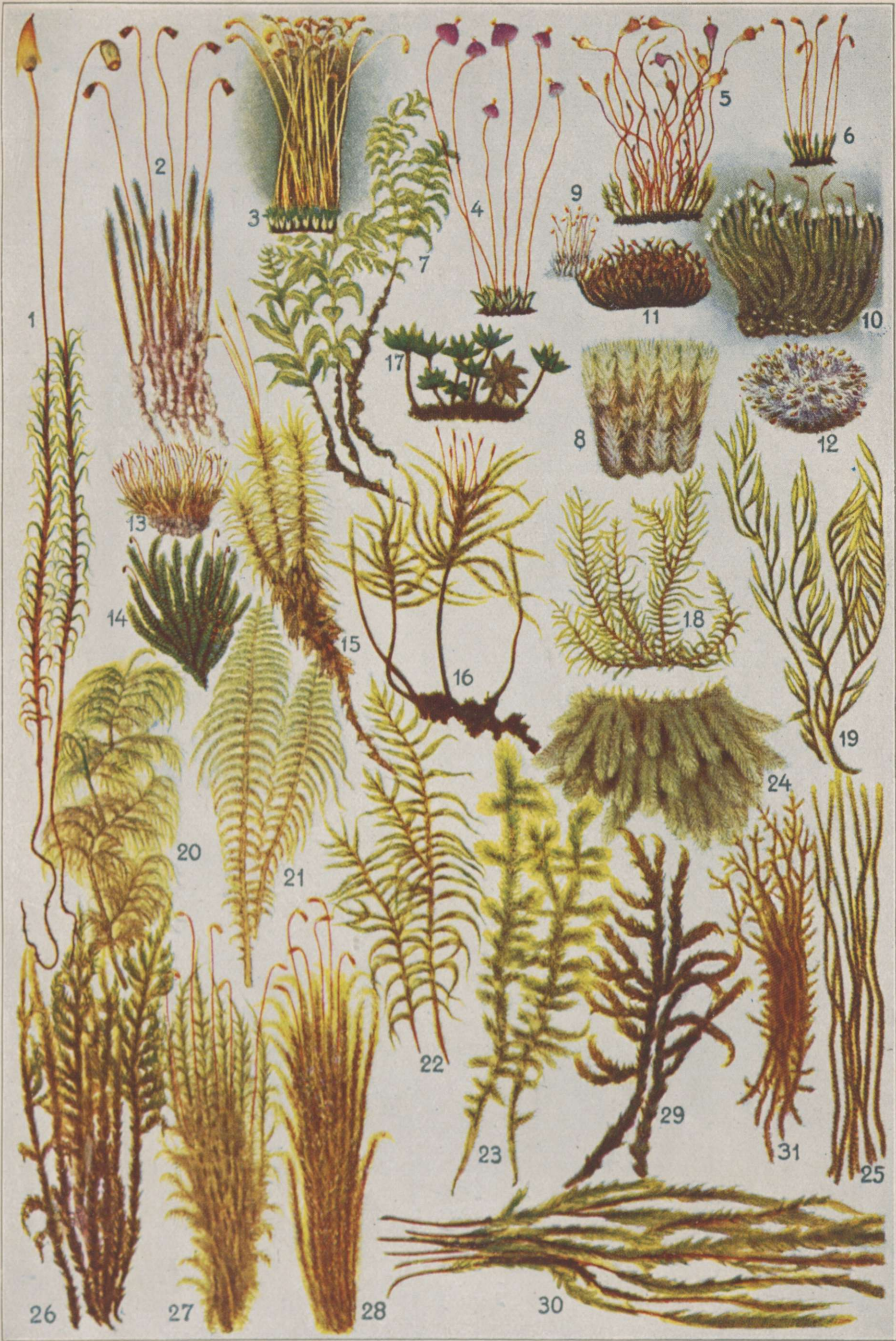
Senised brüoloogilised uurimised on avastanud Eestis üle 300 lehtsambla. Pole kahtlust, et järgnevad tööd selle arvule veel lisa toovad. Vastavalt meie mullastiku mitmekesisusele ja ka kliima tunduvatele erinevustele Lääne- ja Ida-Eestis on meie sammalde flora küllalt mitmekesine. Ka flora-ajaloolised tegurid on tunduvalt mõjutanud meie samblaflora kujunemist, nagu seda näeme asjaolust, et peamiselt rändrahnudel leiame kohati terve rea arktilisi ning subarktilisi või arктоalpiinseid elemente, nagu *Andreaea petrophila* Ehrh. — lõhikupar, *Oncophorus Wahlenbergii* Brid. *Cynodontium strumiferum* (Ehrh.) De Not. *Rhacomitrium hypnoides* (L.) Lindbl. jt. Ka leidub meil seesuguseid põhjamaade liike, nagu *Dicranum robustum* Blytt, *Haplodon Wormskjöldii* (Hornem.)

R. Br., mitmed *Splachnum*'i liigid jt. Mõned liigid on soolalembesed, mistõttu need kasvavad ainult mererannikul [näit. *Pottia Heimii* (Hedw.) Br. eur.] teiste esinemine peamiselt Lääne-Eestis on aga kahtlemata tingitud kliimaatilisel. Nii on saartel võrdlemisi harilikud *Leucobryum glaucum* (L.) Schimp. — valvik, *Aulacomnium androgynum* (L.) Schwaegr., *Mnium hornum* L. jt. Ka on lubjarikas Põhja-Eesti ja saarte aluspind loonud elutingimusi paljudele liikidele.

Eriti soodus on aga sammaldele Eestis kahtlemata suhteliselt õige suur õhuniiskus. Et see nii on, näitab võrdlus mõningate aastase temperatuurikäigu poolest meie enam-vähem sarnanevate maadega. Edela-Alpides näit. (vt. „E. Loodus“ nr. 1, 1933) on Lautaret's 2000 m. kõrgusel sademete hulk üle 1200 mm, ometi ei leidu sealsetes subalpiinsetes niitudes ühtegi sammalt, kuigi rohukate on väga sarnane meie lopsakama rohukattega puisniitudega, asjaolu, mis ole-neb eelkõige õhu hõredusest ning tugevatest tuultest tingitud harukordselt suurest veearumisest. On siis ka arusaadav, et lõunast tulevad taimeteadlased kõnelevad põhjamaade sammalde ja samblikkude „uputusest“. Ning tegelikult ongi samblad Eesti taimekattes väga suure tähtsusega, moodustades terve rea iseloomulikke unioone nii metsades, soodes, niitudel, loopealsetel jne. kui ka puutüvedel ning rändrahnudel. Ka veetaimestikus on kohati samblad üsna domineerivad. Et võimaldada orienteerumist tunnustes, millel põhineb sammalde süstemaatika, on antud alljärgnevas osas lühike ülevaade peamiselt neist perekondadest, kuhu kuuluvad juurdelisatud tahvlil kujutatud (joonistanud prl. H. K a m d r o n) liigid.

Tabeli kasutamise hõlbustamiseks järgneb mõningate oluliste tunnuste selgitus. Sammalde vars on lihtsa ehitusega. Ristilõigul näeme enam-vähem paksenenud välistele rakkudele järgnevat ühtlast põhikudet, milles paljudel liikidel on olemas väiksematest rakkudest koosnev keskjuhe. Vars on kas paljas või kaetud mitmerakuliste, haruliste, sageli pruunikate risoididega. Paljudel liikidel on risoidide vilt õige tihe (näit. *Aulacomnium palustre*. — soovildik, *Dicranum undulatum* — lainjas kaksikhammas jt.). Mõningatel sammaldel leidub erilisi harulisi mitmerakulisi väljakasvusi — parafülliume (*Thuidium* — ehmikud, *Cratoneurum*). Lehed on alati varretud, kas saagja või terve servaga, ühe rooga, mis võib olla 1) täielik, 2) ulatuda lehest välja, 3) olla lehelabast lühem, 4) haruneda kaheks, või aga puudub leherood sootuks. Sageli on lehealusel nii paremal kui vasemal erilised enam-vähem eraldunud leheosad, mis erinevad rakkude kujult ning ehituselt, nn. lehetiivakud. Sammalde suguorganid — anteriidid ja arhegoonid — teki-

62. joon. Eestilehtsamblaid. 1 — *Polytrichum commune*, 2 — *P. strictum*, 3 — *Funaria hygrometrica*, 4 — *Splachnum rubrum*, 5 — *S. ampullaceum*, 6 — *Pohlia nutans*, 7 — *Mnium undulatum*, 8 — *Leucobryum glaucum*, 9 — *Bryum argenteum*, 10 — *Rhacomitrium canescens*, 11 — *Grimmia apocarpa*, 12 — *G. pulvinata*, 13 — *Georgia pellucida*, 14 — *Fissidens adiantoides*, 15 — *Dicranum undulatum*, 16 — *Climacium dendroides*, 17 — *Rhodobryum roseum*, 18 — *Thuidium abietinum*, 19 — *Camptothecium lutescens*, 20 — *Hylocomium proliferum*, 21 — *Ptilium crista castrensis*, 22 — *Pleurozium Schreberi*, 23 — *Rhytidiadelphus triquetrus*, 24 — *Neckera pennata*, 25 — *Paludella squarrosa*, 26 — *Calliogon giganteum*, 27 — *Acrocladium cuspidatum*, 28 — *Aulacomnium palustre*, 29 — *Scorpidium scorpioides*, 30 — *Fontinalis antipyretica*, 31 — *Drepanocladus intermedius*.

Joonistanud Hilda Kamdron.

Eesti lehtsamblaid.

- Tanu voldiline, karvane (harva paljas). Lehealuse rakud erinevad vähe teistest leherakkudest. Puu- ja kaljus.
Orthotrichaceae [E.: *Orthotrichum*, 7 l.; *Ulota*, 3 l.].
7. Leht ristilõigul mitmekihine, taim moodustab tihedaid mättaid, on valk- kuni sinakashall. Peamiselt Lääne-Eestis.
Leucobryum glaucum (L.) Schmp. — valvik.
- Leht peale kitsa leheroo ühekihiine 8
8. Eoskuprad otsmised, peristoom lihtne (ainult eksostoom) 9
- Eoskuprad otsmised, peristoom kaheli (eksostoom + endostoom) 12
- Eoskuprad külgmised 16
9. Peristoomi hambad auklikud, neid 16. Kivi- ja kaljus. *Grimmia* [E.: 6 liiki, neist ilma harjaseta *G. apocarpa* Hedw. ja selgelt nähtava harja- sega *G. Mühlenbeckii* Schimp. väga harilikud, hallikarvane *G. pulvinata* (L.) Sm. eriti saartel].
- Peristoomi hambad peaaegu aluseni (või aluseni) kaheharulised, harud püstised 10
10. Peristoomi hambad tihedalt kaetud pikijoontega. *Dicranum* — kaksikhambad [E.: 10 l., neist eriti harilikud metsades *D. undulatum* Ehrh., lainjate lehtedega ja *D. scoparium* (L.) Hedw., siledade lehtedega; — rabadel *D. Bergeri* Bland.; soodes *D. Bonjeani* De Not.]
- Peristoomi hambad ilma pikijoonteta 11
11. Lehed lehekarvaga.
Racomitrium — härmikud [E.: 4 liiki, neist liivaaladel *R. canescens* (Weis.) Brid. — liiva-härmik, teised raudkividel].
- Lehekarv puudub, eoskuper piklik, punane, pikivaoline ± läikiv. Liiva- aladel, tuleasemetel jne.
Ceratodon purpureus (L.) Brid.
12. Eoskuper suure sileda tanuga, mis varjab seda täielikult (vt. 6).
Encalypta — tanukad.
- Vars lühike, lehed pungana koos, harjas alul helekollane, ülemises osas lookjalt alla paindunud. Eriti tuleasemetel.
Funaria hygrometrica (L.) Sibth. — hellik.
- Teissugused samblad 13
13. Eoskuper ilma pikijoonteta 14
- Eoskuper kuivalt pikijooneline, sammal kollakasroheline, sageli sigikeha- dega.
Aulacomnium [E.: 2 liiki, *A. androgynum* (L.) Schwaegr. metsasammal; *A. palustre* (L.) Schwaegr. — soovildik, tugev soosammal.]
14. Lehed tagasi käärdunud, lühikesed, rakud mamillidega, vars kaetud pruun- nikate risoididega, lubjalembene soosammal.
Paludella squarrosa (L.) Brid.
- Lehed enam-vähem eemalduvad, leherakud siledad 15
15. Isasõies parafüüsid niitjad, vars sageli lühike, lehed varrel tihedalt, lehe- rakud piklikud kuni rombilised või rombjaolt kuuekanilised. Eriti loodudel ja liivikutel, ka soo- ja metsasamblaid.
Bryaceae. [E.: *Leptobryum*, 1 l.; *Pohlia* 6 l.; sagedane on *Pohlia nutans* (Ehrh.) Lindb.; *Mniobryum*, 2 liiki; *Bryum* — pungsamblad, 23 osalt raskelt eraldatavat liiki, liivastel, ajuti üleujutatud aladel punaste eoskuperdega hõbedane *B. argentum* L. — hõbe-pungsammal; *Rhodo- bryum roseum* (Weis.) Limpr. — roosammal läheneb lehe ehit. *Mnium*- liikidele.]
- Isasõites parafüüsid nuiasarnased, vars hõredalt kaetud lehtedega, lehed suhteliselt laiad, leherakud suured ± kuuenurgelised. Metsa- ja soosamb- lad.
Mniaceae. [E.: *Mnium* — tähtsamblad, 12 l. neist harilikult metsades *M. undulatum* (L.) Weis. — lainjas tähtsammal, *M. cuspidatum* (L.) Leyss. jt., Lääne-Eestis ka tihedamättaline *M. hornum* L.; *Cinclidium stygium* Sw., rohkete risoididega, soodes].

16. Leherood puudub või on väga lühike, sageli kaheharuline 17
 — Leherood ulatub enam-vähem poole lehelabani või on pikem kuni täielik 28
17. Lehe ülemine osa on ahenenud valkjaks karvaks, rakud selles osas ilma leheroheliseta. Eriti raudkividel, väikesed hallikad padjandid.
Hedwigia albicans (Web.) Lindb.
 — Veesammal harunenud varrega, kinnitub kividele ojaades, jõgedes jt., tumeheline, lehed kolmes reas, anduriga.
Fontinalis antipyretica L. — suurelehine ojak.
 — Teissugused samblad 18
18. Lehetiivakrakud selgelt eraldatud, eriti kuju ja suuruse poolest, teistest leherakkudest 19
 — Lehetiivakrakud pole diferentseerunud või neid on üsna vähe 22
19. Leheserv terve 20
 — Leheserv ülemises osas saagjas 21
20. Väike kuivalt läikiv sammal puutüvedel. Lehed kuni 1,6 mm pikad, eoskupar püstine, 10—15 mm pikal harjasel.
Pylaisia polyantha (Schreb.) Br. eur.
 — Okasmetsa- ja nõmmesammal, ± läikiva punaka varrega.
Pleurozium Schreberi (Willd.) Mitt. — palusammal.
 — Soosammal, roheline kuni kollakas-pruun, teravate tippudega. Vars ei erine värvilt lehtedest.
Acrocladium cuspidatum (L.) Lindb. — teravtipp.
21. Tihedaid madalaid padjandeid moodustav sammal, lehed ± sirpjad, puutüvedel, kividel, ka maapinnal.
Hypnum cupressiforme L.
 [Peale selle liigi E. veel 3 l.]
- Suur metsasammal, kuni 15 cm kõrge, lehed horkjalt eemaldunud, võrdlemisi suured.
Rhytidiadelphus triquetrus (L.) Warnst. (vt. 27) — metsakäharik.
22. Lehed terveservased. Tugev lubjalembene soosammal, ± läikiv, ilma risoidideta, tursunult lehistunud.
Scorpidium scorpioides Limpr.
 — Leheserv ülemises ahenenud osas ± selgelt saagjas või hambune 24
24. Kividel, okstel ja puukoorel kasvavad, lamedalt lehistunud samblad 25
 — Teissugused samblad 26
25. Lehealusel, eriti lehetiivakuis hüaliinsed, suuremad, õhukeste vaheseintega rakud.
Plagiothecium [E. 7 liiki, neist läikivad *P. denticulatum* L. ja *P. laetum* Br. eur. väga sagedad puutüvedel.]
 — Lehealusel rakud väikesed, tiivaku osas ruutjad või mitmenurgelised, puukoore- ja kaljusamblad.
Neckera [E. 3 liiki, neist harilik *N. pennata* (L.) Hedw., eriti haava tüvedel.]
26. Lehed ahenenud tipu poole aeglaselt. Taim kuni 20 cm kõrge, sulgjalt asetsevate külgharudega. Metsa (eriti kuusemetsa) sammal.
Ptilium crista castrensis (L.) De Not. — lehviksammal.
 — Lehed järsku ahenenud munajast lehe laiema osast 27
27. Parafülliumid puuduvad, lehed horkjalt eemalseisvad. Niidusammal.
Rhytidiadelphus squarrosus (L.) Warnst. — niidukäharik.
 — Parafülliume varrel rohkesti. Metsasammal.
Hylacomium proliferum (L.) Lindb. — laanik. [E. 2 liiki.]
28. Lehetiivakrakud enam-vähem selgelt eraldatud teistest lehealuse rakkudest 31
 — Lehetiivakrakud pole selgelt erinevad teistest lehe alumise poole rakkudest 29
29. Vars kaetud rohkete haruliste parafülliumidega
Thuidium — ehnikud. [E. 6 liiki neist *T. abietinum* (L.) Br. eur. — loo-ehnik liivikutel ja loopealsetel, ühekord. sulglate harudega, kaheli-sulgjaid harusid omavad metsa- ja niidusamblad *T. Philiberti* Limpr. ja

